

A Monthly e Magazine

ISSN:2583-2212

April, 2026 Vol.6(4), 1078-1081

Popular Article

ગાય-ભેંસમાં યકૃત (Liver) ના રોગો અને તેના પેથોલોજીકલ ફેરફારો

ડો. દિપક અમીન^૧, ડો. હર્ષ પટેલ^૨, ડો. વૈષ્ણવી પટેલ^૩, ડો. રિદ્ધિ ત્રાંબડિયા^૪, ડો. અંકિતા બ્રહ્મભટ્ટ^૩

^૧પશુદવાખાના-ગઢડા, પશુપાલન શાખા, જીલ્લા પંચાયત, બોટાદ

^૨પશુદવાખાના-લીમડાદ, પશુપાલન શાખા, જીલ્લા પંચાયત, બોટાદ

^૩કોલેજ ઓફ વેટરિનરી સાયન્સ એન્ડ એનિમલ હસબન્ડરી, કામધેનુ યુનિવર્સિટી, નવસારી

^૪કોલેજ ઓફ વેટરિનરી સાયન્સ એન્ડ એનિમલ હસબન્ડરી, કામધેનુ યુનિવર્સિટી, આણંદ

doi.org/10.5281/ScienceWorld.19795997

પશુપાલનમાં ગાય અને ભેંસના આરોગ્યનું ખૂબ મહત્વ છે, કારણ કે તેમના આરોગ્ય પર સીધી રીતે દૂધ ઉત્પાદન, પ્રજનન ક્ષમતા અને ખેડૂતની આવક આધારિત હોય છે. પશુના શરીરમાં યકૃત અથવા લીવર ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ અંગ છે. યકૃત શરીરના ઘણા મહત્વપૂર્ણ કાર્યો કરે છે, જેમ કે પાચન પ્રક્રિયામાં મદદ કરવી, ઝેરી પદાર્થોને દૂર કરવી, ઊર્જા સંગ્રહ કરવો અને વિવિધ જરૂરી પ્રોટીન તથા એન્ઝાઇમનું નિર્માણ કરવું.

જો યકૃતમાં કોઈ પ્રકારની તકલીફ થાય તો તેનો સીધો અસર સમગ્ર શરીર પર પડે છે. ગાય અને ભેંસમાં યકૃતના રોગો ઘણીવાર ધીમે ધીમે વિકસે છે અને શરૂઆતમાં ખાસ લક્ષણો દેખાતા નથી. પરંતુ જ્યારે રોગ ગંભીર બને છે ત્યારે દૂધ ઉત્પાદન ઘટવું, ભૂખ ન લાગવી, કમજોરી, પીળાશ અને અન્ય લક્ષણો દેખાઈ શકે છે.

યકૃતના રોગો વિવિધ કારણોથી થઈ શકે છે, જેમ કે પરજીવી ચેપ, બેક્ટેરિયલ અથવા વાયરસ ચેપ, ઝેરી પદાર્થો, પોષણની ખામી તેમજ ચયાપચય સંબંધિત તકલીફો. આ લેખમાં ગાય અને ભેંસમાં જોવા મળતા મુખ્ય યકૃતના રોગો અને તેમાં થતા પેથોલોજીકલ ફેરફારો વિશે વિગતવાર માહિતી આપવામાં આવી છે.

યકૃતના મુખ્ય કાર્યો

યકૃત શરીરના સૌથી મોટા આંતરિક અંગોમાંનું એક છે અને તે અનેક મહત્વપૂર્ણ કાર્યો કરે છે. યકૃત પાચન પ્રક્રિયામાં મદદરૂપ પિત્ત (bile) ઉત્પન્ન કરે છે, જે ચરબીના પાચનમાં મહત્વપૂર્ણ છે. તે ઉપરાંત યકૃત શરીરમાં ઝલુકોઝને ગ્લાઇકોજન સ્વરૂપે સંગ્રહ કરે છે અને જરૂર પડે ત્યારે ઊર્જા માટે તેને ફરીથી ઝલુકોઝમાં પરિવર્તિત કરે છે.

યકૃત શરીરમાં આવેલા ઝેરી પદાર્થો અને દવાઓને નિષ્ક્રિય બનાવવામાં પણ મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. ઉપરાંત તે પ્રોટીન, કોલેસ્ટ્રોલ અને અનેક એન્ઝાઇમના નિર્માણમાં સહભાગી બને છે. આ બધા કાર્યોને કારણે યકૃતને શરીરનું “મેટાબોલિક કેન્દ્ર” પણ કહેવામાં આવે છે.

ગાય-ભેંસમાં યકૃતના મુખ્ય રોગો

ગાય અને ભેંસમાં યકૃતના અનેક રોગો જોવા મળે છે, જેમાંથી કેટલાક મુખ્ય રોગો નીચે મુજબ છે.

1. ફેસિયોલિયાસિસ (Liver Fluke Infection)

ફેસિયોલિયાસિસ ગાય અને ભેંસમાં જોવા મળતો એક મહત્વપૂર્ણ પરજીવી રોગ છે. આ રોગ *Fasciola hepatica* અથવા *Fasciola gigantica* નામના લિવર ફ્લુક દ્વારા થાય છે. આ પરજીવી સામાન્ય રીતે ભેજવાળા વિસ્તારમાં જોવા મળે છે. તે પાણીમાં રહેતા ધોગળા (snail) દ્વારા પોતાના જીવનચક્ર પૂર્ણ કરે છે. જ્યારે પશુઓ દૂષિત ઘાસ અથવા પાણીનો સેવન કરે છે ત્યારે આ પરજીવી શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે અને યકૃત સુધી પહોંચે છે.

લક્ષણો : આ રોગમાં પશુમાં ધીમે ધીમે કમજોરી, વજનમાં ઘટાડો, ભૂખમાં ઘટાડો અને દૂધ ઉત્પાદનમાં ઘટાડો જોવા મળે છે. કેટલીકવાર શરીરમાં સોજો પણ જોવા મળે છે.

પેથોલોજીકલ ફેરફારો : પોસ્ટમોર્ટમ દરમિયાન યકૃતમાં અનેક મહત્વપૂર્ણ ફેરફારો જોવા મળે છે. યકૃતનું કદ મોટું થઈ શકે છે અને તેની સપાટી પર સોજો અથવા ઘા જેવા નિશાન જોવા મળે છે. પિત્તનાળીઓ જાડા અને વિસ્તૃત બને છે. ઘણીવાર યકૃતની અંદર ફ્લુક પરજીવી પણ જોવા મળે છે.

2. ફેટી લીવર સિન્ડ્રોમ

ફેટી લીવર સિન્ડ્રોમ ખાસ કરીને વધુ દૂધ આપતી ગાયોમાં જોવા મળતી સમસ્યા છે. પ્રસૂતિ પછીના સમયમાં ઊર્જાની અછતના કારણે શરીરમાં સંગ્રહિત ચરબી તૂટીને યકૃતમાં સંગ્રહ થવા લાગે છે.

લક્ષણો : આ રોગમાં પશુમાં ભૂખમાં ઘટાડો, દૂધ ઉત્પાદનમાં ઘટાડો, કમજોરી અને કેટલીકવાર કીટોસિસ જેવા લક્ષણો જોવા મળે છે.

પેથોલોજીકલ ફેરફારો : પોસ્ટમોર્ટમ દરમિયાન યકૃતનું કદ વધેલું જોવા મળે છે અને તેનો રંગ પીળાશ અથવા ફિક્કો દેખાય છે. યકૃતની અંદર ચરબીનું પ્રમાણ વધેલું હોય છે.

3. લિવર એબ્સેસ (Liver Abscess)

લિવર એબ્સેસ યકૃતમાં પ્યુસ ભરાયેલા ફોડા બનવાથી થતો રોગ છે. સામાન્ય રીતે આ રોગ પાચનતંત્રમાં ચેપથી શરૂ થાય છે અને પછી બેક્ટેરિયા યકૃત સુધી પહોંચે છે.

લક્ષણો : આ રોગમાં ઘણીવાર સ્પષ્ટ લક્ષણો દેખાતા નથી, પરંતુ દૂધ ઉત્પાદનમાં ઘટાડો અને કમજોરી જોવા મળે છે.
પેથોલોજીકલ ફેરફારો : પોસ્ટમોર્ટમ દરમિયાન યકૃતમાં ગોળાકાર ફોડા જોવા મળે છે જેમાં પ્યુસ ભરાયેલ હોય છે.

4. ઝેરી પદાર્થોથી થતું યકૃત નુકસાન

કેટલાક ઝેરી છોડ, દવાઓ અથવા રસાયણો યકૃતને ગંભીર નુકસાન પહોંચાડી શકે છે. ખાસ કરીને કીટનાશક દવાઓ અથવા ફૂગ લાગેલા ચારા (mycotoxins) આ માટે જવાબદાર હોઈ શકે છે.

લક્ષણો : પશુમાં તાવ, કમજોરી, ભૂખમાં ઘટાડો અને પીળાશ જોવા મળી શકે છે.

પેથોલોજીકલ ફેરફારો : યકૃતમાં કોષોનું નુકસાન, સોજો અને ક્યારેક નેક્રોસિસ જોવા મળે છે.

5. લિવર સિરોહોસિસ

લિવર સિરોહોસિસ યકૃતનો લાંબા સમયથી ચાલતો રોગ છે જેમાં યકૃતના સામાન્ય કોષો ધીમે ધીમે નાશ પામે છે અને તેની જગ્યાએ તંતુમય (fibrous) ટિશ્યુ બને છે.

લક્ષણો : પશુમાં વજનમાં ઘટાડો, કમજોરી, ભૂખમાં ઘટાડો અને પીળાશ જોવા મળે છે.

પેથોલોજીકલ ફેરફારો : યકૃતનું કદ નાનું અને કઠણ બની જાય છે અને તેની સપાટી અસમાન દેખાય છે.

યકૃતના રોગોનું નિદાન

યકૃતના રોગોનું નિદાન વિવિધ પદ્ધતિઓ દ્વારા કરવામાં આવે છે.

- ક્લિનિકલ લક્ષણોનું નિરીક્ષણ
- લોહીની તપાસ
- અલ્ટ્રાસાઉન્ડ
- પોસ્ટમોર્ટમ તપાસ

આ પદ્ધતિઓ દ્વારા રોગનું સાચું કારણ જાણી શકાય છે.

યકૃતના રોગોથી બચવા માટેની સાવચેતીઓ

પશુપાલકો નીચેના ઉપાયો અપનાવીને યકૃતના ઘણા રોગોથી બચી શકે છે.

- સ્વચ્છ અને ગુણવત્તાવાળો ચારો આપવો
- પરજીવી નિયંત્રણ માટે નિયમિત દવાઓ આપવી
- કીટનાશક દવાઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવો
- પશુઓને સ્વચ્છ પાણી આપવું
- સમયસર પશુચિકિત્સકની સલાહ લેવી

નિષ્કર્ષ

યકૃત ગાય અને ભેંસના શરીરમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ અંગ છે. તેના રોગો પશુના આરોગ્ય અને દૂધ ઉત્પાદન પર ગંભીર અસર કરી શકે છે. તેથી પશુપાલકો માટે યકૃતના રોગો વિશે જાગૃતિ અને સમયસર સારવાર ખૂબ જરૂરી છે. યોગ્ય વ્યવસ્થાપન, સ્વચ્છતા અને પશુચિકિત્સકની સલાહથી ઘણા યકૃતના રોગોને નિયંત્રિત કરી શકાય છે.

